

نواحی اقتصادی (تجارت و اقتصاد جهانی)

تجارت (بازرگانی)

تجارت چیست؟

تجارت، خرید و فروش کالاها و خدماتی است که نیازها یا خواسته های ما را برآورده می کنند. آیا می توان زندگی اجتماعی را بدون مبادله کالاها و خدمات تصور کرد؟

تجارت و داد و ستد کالاها و خدمات ممکن است در داخل مرزهای یک کشور و بین بخش های مختلف آن جریان داشته باشد و یا بین یک کشور و کشورهای دیگر صورت بگیرد. امروزه هیچ کشوری از نظر منابع و مواد خام و کالاهای صنعتی خودکفا و بی نیاز از مبادله با سایر نواحی جهان نیست.

انواع تجارت

اقتصاد جهانی چیست؟

منظور از اقتصاد جهانی، تجارت بین المللی کالاها و خدمات است که بر مبنای ارزش یک پول معین صورت می گیرد.

ارتباط اقتصاد هر کشور با تجارت بین المللی

بخش های مختلف اقتصاد هر کشور با تجارت بین المللی سروکار دارد. شاید کاغذ همین کتابی که در دست شماست، از چوب درختانی در جنگل های آسیای جنوب شرقی به دست آمده باشد.

اغلب ما در زندگی روزانه با اقتصاد جهانی سروکار داریم ولی ممکن است به آن توجه نکرده باشیم. برای مثال، برخی کالاهایی که ما مصرف می کنیم در کارخانه هایی در مناطق دوردست خارج از کشور تولید شده و به دست ما رسیده و یا ممکن است مواد خام به کار رفته در آنها یا ابزار آلات و ماشین های کارخانه تولیدکننده آن از خارج از کشور تهیه شده باشند.

از سوی دیگر، کشور ما محصولاتی مانند نفت، مواد پتروشیمی، قالی و خشکبار به کشورهای دیگر صادر می کند. افزایش یا کاهش قیمت این محصولات در بازارهای جهانی بر روی اقتصاد و زندگی ما تأثیر می گذارد.

نابرابری در اقتصاد جهانی

پیشینه تعامل و روابط اقتصادی در جهان

همان طور که گفته شد، در جهان امروز همه کشورها ناگزیر به مبادله و تجارت اند، اما نکته مهم این است که همه نواحی و کشورها در اقتصاد جهانی موقعیت یکسانی ندارند و جایگاه آن ها متفاوت است. این جایگاه متفاوت، تأثیرات زیادی در زندگی مردم کشورهای مختلف می گذارد.

برای آنکه به وضعیت نابرابر نواحی در اقتصاد جهانی امروز بهتر پی ببریم، باید به پیشینه تعامل و روابط اقتصادی در جهان توجه کنیم؛ همان طور که در درس تاریخ مطالعه کرده اید، در گذشته های دور، تجارت بیشتر در سطح محلی صورت می گرفت. به تدریج، با ایجاد راه ها و کاروان سراها و استفاده از چارپایان و کاروان ها، مبادله کالاها در نواحی دوردست گسترش یافت. سپس، با پیشرفت هایی که در ساخت کشتی ها حاصل شد، میزان مبادلات تجاری بین نواحی مختلف افزایش یافت. شبکه راه های به هم پیوسته جاده ابریشم که تا قرن پانزدهم میلادی شکل گرفت، بزرگ ترین شبکه داد و ستد جهانی بود که از طریق مسیری طولانی، شرق و غرب جهان آن روز را، از چین در شرق آسیا تا اروپا در کنار دریای مدیترانه، در بر می گرفت.

دوره استعمار کهن

با ورود به عصر اکتشافات جغرافیایی و پیشرفت در دریانوردی در قرن های پانزدهم و شانزدهم میلادی، اروپاییان به سرزمین هایی نو در امریکا و اقیانوسیه دست یافتند و با تصرف بخش هایی از آسیا، افریقا و امریکای جنوبی و ایجاد مستعمرات، به استخراج و غارت منابع طبیعی آنها پرداختند. از قرن هجدهم، با وقوع انقلاب صنعتی، استعمارگری اروپایی ها در جهان گسترش یافت. در این دوره، کارخانه های انگلستان و دیگر کشورهای اروپایی برای تولید کالاهای صنعتی به مواد اولیه و خام نیاز داشتند و استعمارگران اروپایی با تسلط بر نواحی مختلف جهان، منابع و مواد اولیه گران بها مانند طلا و الماس، نفت، چوب و دیگر مواد معدنی را به کشورهای خود سرازیر کردند.

در نظر بگیرید که کشور وسیعی مانند هند مدت چند قرن، مستعمره انگلستان بود، کشور کوچکی چون هلند، سال ها سرزمین وسیع و زرخیز اندونزی را در سیطره خود گرفته بود، کشور بلژیک سال ها کنگو را غارت و چپاول کرد و الجزایر سال ها مستعمره فرانسه بود. البته کشورهای استعمارگر در سایر نواحی جهان نیز، که رسماً مستعمره آنها نبودند، از طریق فشار بر حکومت ها یا دخالت های نظامی، امتیازاتی به نفع خود می گرفتند. این ثروت رایگان و ارزان از عوامل مهم رشد سریع کشورهای اروپایی بود.

نهضت های استقلال طلبانه در کشورهای مستعمره

پس از جنگ های جهانی اول و دوم، نهضت های استقلال طلبانه در کشورهای مستعمره بیشتر شد و به تدریج، کشورهای مستعمره به استقلال دست یافتند و به عضویت سازمان ملل متحد درآمدند. بدین ترتیب، دوره استعمار کهن که در آن قدرت نظامی و اشغال سرزمین ها اهمیت ویژه ای داشت، به پایان رسید اما رابطه نابرابر اقتصادی بین نواحی جهان همچنان ادامه پیدا کرد و شکل های جدیدی به خود گرفت.

عوامل مانع پیشرفت صنعتی و اقتصادی کشورهای کمتر توسعه یافته صنعتی:

۱- عوامل خارجی

که همان استعمار و تسلط کشورهای قدرتمند و سلطه گر بر این کشورهاست.

۲- عوامل داخلی

مانند حکومت های مستبد و وابسته در این کشورها که به منافع ملی و پیشرفت کشور خود بی توجه بوده اند، نا آگاهی و بی سوادی مردم، جنگ ها و کشمکش های داخلی و نداشتن اتحاد، خود باوری و ایمان و اراده و پشتکار برای تغییر وضع موجود.

وضعیت اقتصاد جهانی پس از جنگ جهانی دوم

پس از جنگ جهانی دوم، کشورهای جهان به دو بلوک غرب (کشورهای سرمایه داری امریکا و اروپای غربی) و بلوک شرق (کشورهای کمونیستی شوروی سابق، چین و اروپای شرقی) تقسیم شدند.

جنگ های جهانی اول و دوم خسارت های زیادی به کشورهای سرمایه داری صنعتی زد. این کشورها و در رأس آنها امریکا برای بهره برداری از منابع سرزمین های دیگر و همچنین جلوگیری از گسترش کمونیسم، وارد مرحله تازه ای شدند و آن مرحله **صدور سرمایه** علاوه بر صدور کالا بود؛ به این ترتیب که علاوه بر وارد کردن فشارهای سیاسی به حکومت ها، به سرمایه گذاری و ایجاد کارخانه های مونتاژ در دیگر نقاط جهان و بهره کشی از آنها اقدام کردند. البته، در این مرحله کشورهایی که از نظر علم و فناوری صنعتی عقب مانده بودند، همچنان به فروش منابع و مواد اولیه و خام، و خرید و واردات کالاهای کارخانه ای از کشورهای پیشرفته صنعتی ادامه دادند.

یکی از مهم ترین ویژگی های این دوره، گسترش شرکت های چندملیتی بود.

شرکت های چندملیتی

شرکت های چندملیتی نقش مهمی در تجارت جهانی دارند. همان طور که پیش تر گفته شد، شعبه اصلی این شرکت ها در کشورهای پیشرفته صنعتی (مادر) است و طراحی و فناوری علمی اصلی تولید در کشور مادر صورت می گیرد. شرکت های چند ملیتی شعبه هایی نظیر کارخانه های مونتاژ یا شرکت های وابسته در کشورهای دیگر ایجاد می کنند تا بتوانند کالاها و خدمات خود را در آن کشورها تولید کنند و به فروش برسانند.

به عبارت دیگر، شرکت های چندملیتی از شرکت های محلی در کشورهای میزبان برای تولید یا فروش کالاها و خدمات خود استفاده می کنند. در هفتاد سال اخیر، صنایع و بانک های ایالات متحده امریکا، اروپای غربی و ژاپن به شکل قابل توجهی در دیگر مناطق جهان، سرمایه گذاری کرده اند. ایالات متحده امریکا برای تشویق شرکت های خود به سرمایه گذاری در خارج از کشور، به آنها کمک های مالی و حمایتی کرده است.

علل سرمایه گذاری شرکت های چندملیتی به سرمایه گذاری در کشورهای دیگر

- ۱- با احداث کارخانه یا شرکت در کشورهای دیگر از منابع طبیعی آن نواحی استفاده می کنند؛
- ۲- این که از نیروی کار ارزان قیمت این نواحی برخوردار می شوند
- ۳- در کشورهای کمتر توسعه یافته صنعتی، نظام مالیاتی و بیمه کارگران و قوانین و مقررات زیست محیطی، چندان جدی و سخت نیست، فعالیت شرکت های چندملیتی در این گونه کشورها، آسان تر و ارزان تر تمام می شود.

دلایل افزایش وابستگی کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه یافته صنعتی

شرکت های چندملیتی به دنبال افزایش فروش و سود خود هستند و به منافع کشورهای میزبان چندان توجهی ندارند.

این شرکت ها گاه انحصار تولید یک کالا را در دست می گیرند و کارخانه های داخلی کشورها را از دور رقابت، خارج می کنند و موجب ورشکستگی آنها می شوند. در این صورت، وابستگی نواحی به کشورهای توسعه یافته صنعتی بیشتر می شود.

انواع کشورها از نظر مبادلات تجاری جهانی

- ۱- کشورهایی که اقتصاد آنها به طور عمده مبتنی بر تولید و صدور مواد اولیه و خام و منابع انرژی و معدنی است؛ (گروه اول)
- ۲- کشورهایی که اقتصاد و درآمد آنها به طور عمده مبتنی بر تولید و صدور انواع کالاهای کارخانه ای و صنعتی همراه با فناوری های پیشرفته و نوین است. (گروه دوم)

ویژگی های اقتصاد کشورهای گروه اول

اقتصاد کشورهای گروه اول در برابر نوسانات قیمت در بازارهای جهانی آسیب پذیری زیادی دارد و کاهش قیمت خرید محصولات آنها می تواند شوک های عظیمی به اقتصادشان وارد کند. در این نوع اقتصاد، حمایت از بخش های تولیدی داخلی ضعیف است و واردات گسترش زیادی دارد.

علل تشکیل اوپک توسط کشورهای صادرکننده نفت

در بین کشورهای صادرکننده مواد خام و منابع انرژی، برخی کشورهای صادرکننده نفت و گاز برای دفاع از منافع خود و جلوگیری از آسیب پذیری ناشی از کاهش قیمت نفت در بازار جهانی، با یکدیگر متحد شده و سازمان اوپک را به وجود آوردند.

اوپک (opec) برای مطالعه

اوپک یا سازمان کشورهای صادرکننده نفت، یک کارتل بین المللی است و در حال حاضر دوازده کشور ایران، عراق، کویت، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر، الجزایر، لیبی، نیجریه، اکوادور، آنگولا، ونزوئلا عضو آن هستند.

اوپک که هدف آن دفاع از منافع کشورهای صادرکننده نفت است، تلاش می کند که کشورهای عضو بتوانند متحد و هماهنگ عمل کنند و نفت را با بهترین قیمت، بفروشند.

این سازمان در سال ۱۹۶۰ میلادی برای مقابله با سیاست های استثماری شرکت های بزرگ نفتی امریکا و اروپا به وجود آمد. تا آن زمان، این شرکت ها فناوری تولید نفت خام و شبکه حمل و نقل آن را در اختیار داشتند و از افزایش قیمت نفت در بازارهای جهانی جلوگیری می کردند. مقر سازمان اوپک در وین است و کشورهای عضو برای تبادل نظر در موضوعاتی چون تعیین سهمیه فروش نفت، قیمت گذاری و نظایر آن با یکدیگر جلسات گفت و گو برگزار می کنند.

نابرابری اقتصادی، نابرابری فضایی

شاخص های توسعه انسانی

ما در جهانی آکنده از نابرابری زندگی می کنیم؛ جهانی که در آن تعداد زیادی از مردم مجبور به تحمل فقر و رنج اند.

در جغرافیای پایه نهم با موضوع نابرابری جهانی آشنا شدید و آموختید که یکی از ملاک های سنجش و مقایسه کشورها در این زمینه «شاخص توسعه انسانی» است. همچنین، دریافتید که شاخص توسعه انسانی سه عامل را در بر می گیرد:

۱— درآمد و رفاه، ۲— امید به زندگی یا متوسط طول عمر، ۳— سواد و آموزش.

عامل اول جنبه اقتصادی دارد. امروزه ثروت و درآمد جهان به شدت در دست برخی کشورها متمرکز شده است؛ به طوری که مردم برخی از کشورها درآمد و سطح زندگی و رفاه خوبی دارند؛ در حالی که در برخی کشورهای دیگر، بخش بزرگی از مردم با فقر و کمبود امکانات زندگی مواجه اند.

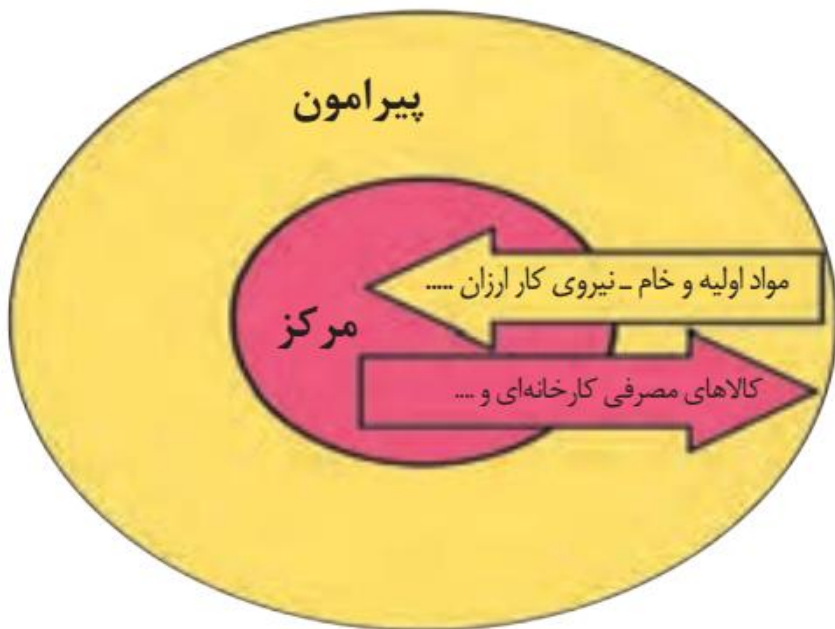
ارتباط نابرابری اقتصادی با فضای جغرافیایی

نابرابری اقتصادی در فضای جغرافیایی جلوه گر می شود. به عبارت دیگر، چون منابع و امکانات و خدمات به طور عادلانه توزیع نمی شوند، نابرابری را می توان در سطح زمین و فضایی که انسان ها در آن زندگی می کنند، مشاهده کرد.

نتیجه و تاثیر نابرابری اقتصادی بر نواحی

در نتیجه نابرابری اقتصادی، ناحیه هایی پدید می آیند که از نظر امکانات و تسهیلات و چشم اندازهای جغرافیایی با یکدیگر تفاوت دارند.

مرکز - پیرامون

در نظام سرمایه داری جهانی، بر اساس روابط و مبادله نابرابری که بین نواحی پدید آمده است، برخی نواحی نقش «مرکز» یافته و بر سایر نواحی غالب و مسلط شده اند. برخی نواحی نیز نقش «پیرامون» دارند که به لحاظ اقتصادی به مرکز وابسته اند.

بر اساس این نظریه، مرکز، پیرامون را استثمار می کند و بر آن سیطره اقتصادی دارد. به مدل توجه کنید!

تعریف کشورهای مرکز

منظور از مرکز، کانون های سلطه اقتصادی بر جهان است. کشورهای توسعه یافته صنعتی که از نظر در آمد و ثروت بالاترین موقعیت را دارند، مرکز نامیده می شوند.

۱- این کشورها مانند یک قطب آهن ربا عمل می کنند و بخش عمده ای از سود و ثروت جهان را دریافت و جذب می کنند.

۲- آنها حتی به صدور سرمایه، یعنی سرمایه گذاری در دیگر نواحی جهان می پردازند.

۳- از ویژگی های کشورهای مرکز، بر خورداری از صنایع نو و خدمات پیشرفته، فناوری بالا و نیروی ماهر و متخصص، و زیر ساخت های مناسب برای توسعه اقتصادی مانند حمل و نقل پیشرفته و سطح بالای زندگی و رفاه اجتماعی است.

۴- کشورهای مرکز، مواد خام را با قیمت ارزان تر از کشورهای پیرامون به دست می آورند و کالاهای ساخته شده صنعتی را با سود بیشتر به آنها می فروشند.

۵- کشورهای مرکز همچنین از طریق سرمایه گذاری یا شرکت های چند ملیتی از نیروی کار ارزان قیمت کشورهای پیرامون استفاده می کنند.

۶- کشورهای مرکز گاهی با روش های مختلف افراد با استعداد و متخصص یا به اصطلاح، مغزهای متفکر را نیز از کشورهای پیرامون به خود جذب می کنند. در حالی که کشورهای پیرامون هزینه های تحصیل و رشد این افراد را پرداخته اند.

مهم ترین کشورهای مرکز: کشورهای امریکای شمالی، اروپای غربی، ژاپن و استرالیا جزء کشورهای مرکز هستند.

- ۱- کشورهای پیرامون عمدتاً تولیدکننده و صادرکننده مواد اولیه و خام اند.
- ۲- این کشورها از نظر توسعه صنعتی و فناوری های نوین در سطح پایین تری قرار دارند.
- ۳- این کشورها که به واردات کالاهای صنعتی از مرکز وابسته اند، بازار خوبی نیز برای تولیدات آن هاهستند و بنابراین، سود هنگفتی نصیب کشورهای مرکز می کنند.
- ۴- از دیگر ویژگی های کشورهای پیرامون، کمبود نیروی کار ماهر و متخصص و زیرساخت ها و تجهیزات لازم برای توسعه صنعتی است.

مهم ترین
کشورهای
پیرامون

از جمله کشورهای پیرامون در قاره های آسیا، آفریقا و امریکای لاتین می توان به کشورهای افغانستان، بنگلادش، مراکش، نامبیا، پروو نیکاراگوئه اشاره کرد.

تغییر جایگاه
کشورهای
پیرامون

جایگاه کشورها به عنوان مرکز و پیرامون در طول زمان ثابت نیست و ممکن است تغییر کند نظریه پردازان مرکز پیرامون معتقدند که در طول زمان گروهی از کشورها جایگاه نیمه پیرامون یافته اند .

منظور از کشورهای نیمه
پیرامون

منظور از کشورهای نیمه پیرامون کشورهایی هستند
که بین مرکز و پیرامون قرار گرفته اند.

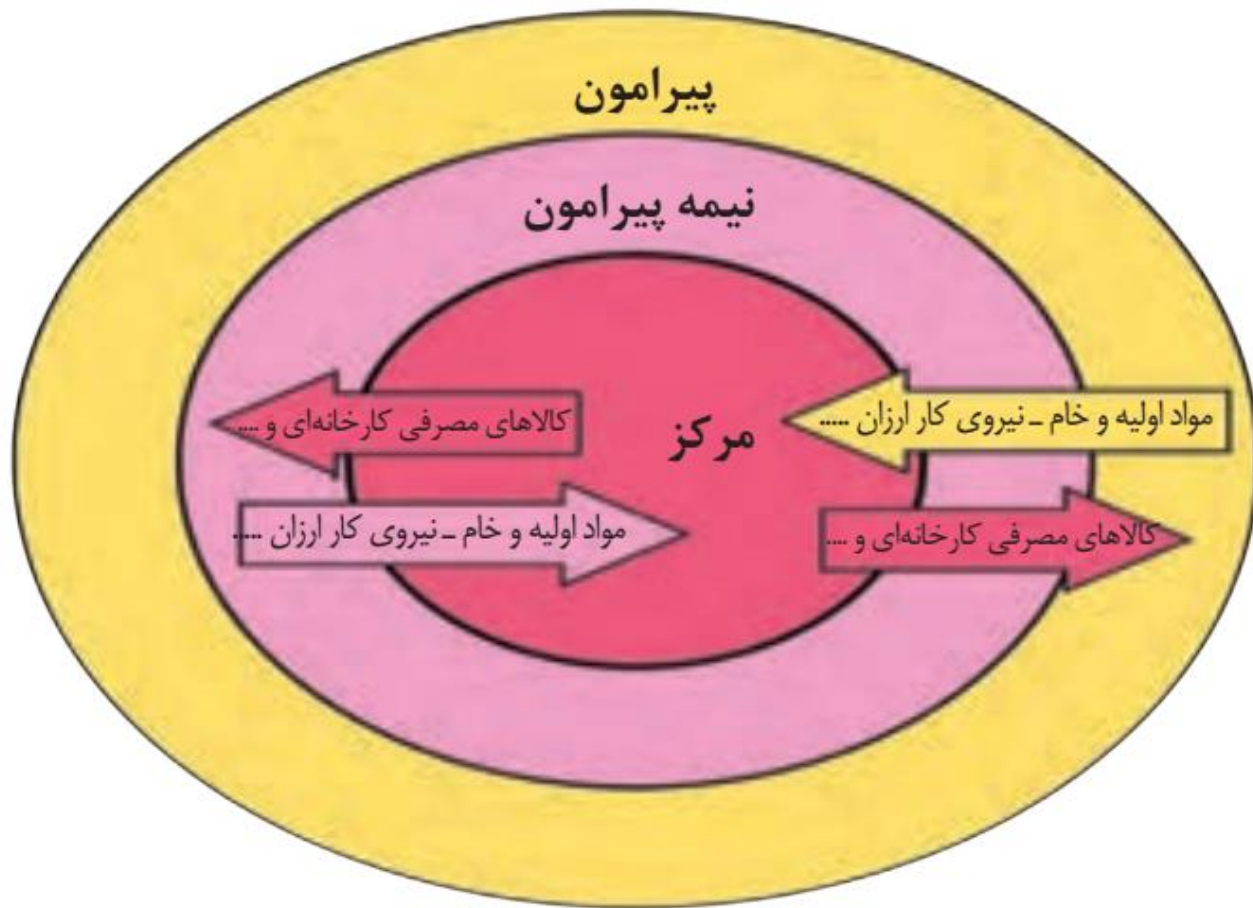
۱- این کشورها از نظراقتصادی از کشورهای پیرامون
قوی ترند اما هنوز از نظر قدرت اقتصادی به کشورهای
مرکز نرسیده اند.

ویژگی
کشورهای
نیمه پیرامون

۲- این کشورها بین کشورهای مرکز و پیرامون نقش
واسطه بازی می کنند و ساختار اقتصادی و اجتماعی
آنها دچار تغییرات و تحولات صنعتی و فناورانه شده است.

از جمله کشورهای نیمه پیرامون می توان به چین، که در دو
دهه اخیر خیز اقتصادی فوق العاده ای در جهان برداشته
است و همچنین کره جنوبی و سنگاپور اشاره کرد.

مهم ترین
کشورهای نیمه
پیرامون

تجارت بین‌المللی و حفاظت از اقتصاد کشورها

اگر ارزش صادرات یک کشور بیشتر از واردات آن باشد، موازنه تجاری **مثبت** است و آن کشور میتواند از راه سودی که به دست می‌آورد، استانداردهای زندگی و رفاه را در کشور خود بهبود بخشد.

اگر ارزش واردات بیشتر از صادرات باشد، موازنه، **منفی** است که به آن کسری تجاری می‌گویند و برای اقتصاد کشور نامطلوب است.

اقدامات کشورها برای کاهش تاثیر منفی تجارت خارجی (صادرات و واردات) و رونق اقتصادی

- ۱- وضع تعرفه های گمرکی و مالیات بر کالاهای وارداتی،
- ۲- محدود یا ممنوع کردن واردات برخی کالاها در دوره های زمانی خاص،
- ۳- تشکیل اتحادیه های اقتصادی - تجاری منطقه ای و ایجاد مناطق آزاد تجاری

۱- اتحادیه های اقتصادی - تجاری منطقه ای (ناحیه ای)

۱- اتحادیه های اقتصادی - تجاری منطقه ای، میان کشورهای همسایه شکل می گیرد.

۲- کشورهای عضو این اتحادیه ها بر اساس موافقت نامه هایی که امضا می کنند، سعی می کنند مالیات ها و تعرفه های گمرکی را بین خودشان کاهش دهند یا بردارند تا تجارت بین کشورهای منطقه، افزایش یابد و به رونق و توسعه اقتصادی کشورها کمک شود.

۳- از جمله اتحادیه های اقتصادی منطقه ای می توان به اکو، آسه آن و نفتا اشاره کرد.

۲- مناطق آزاد تجاری

تعریف مناطق آزاد تجاری

مناطق آزاد تجاری مناطقی هستند که در اصل برای توسعه صادرات یک کشور و رونق اقتصادی آن ایجاد می شوند.

در این مناطق، تولیدکنندگان و بازرگانان می توانند بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی یا معافیت های مالیاتی، به صادرات و واردات و انبارداری کالاها بپردازند. به طور کلی در این مناطق، مقررات و قوانین اقتصادی ویژه و متفاوت با دیگر نواحی سرزمین وجود دارد.

چرا همه مناطق آزاد به اهداف خود نرسیدند؟

زیرا در برخی کشورها به پایگاه واردات تبدیل شده اند و نتوانسته اند به توسعه اقتصادی کمک کنند. مناطق آزاد تجاری اغلب در مجاورت بنادر مهم ایجاد می شوند.

کیش و منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی

مهم ترین مناطق آزاد تجاری ایران

تفاوت منطقه آزاد تجاری - صنعتی و منطقه ویژه اقتصادی

مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی هر دو به منظور ایجاد تحرک اقتصادی، صادرات غیر نفتی، انتقال کالا و فناوری به کشور ایجاد می شوند. در این مناطق، فعالیت های اقتصادی مشمول معافیت مالیاتی است و امکان استفاده از ماشین آلات و تجهیزات و مواد اولیه و مصرفی بدون پرداخت حقوق گمرکی وجود دارد.

به عبارت دیگر، همه شرایط برای مناطق آزاد تجاری - صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی یکسان است اما در مناطق آزاد تجاری امکان تأسیس بانک و بیمه و گشایش اعتبارات اسنادی و معافیت مالیات بر درآمد کل فعالیت خدماتی نیز وجود دارد که این در مورد مناطق ویژه صدق نمی کند.

تجارت بین‌المللی و حمل و نقل دریایی

اهمیت و برتری حمل و نقل دریایی

در بین روش‌های مختلف حمل و نقل (زمینی، هوایی و دریایی) حمل و نقل دریایی جایگاه ویژه و ممتازی دارد؛ به طوریکه حدود ۹۰ درصد تجارت جهانی از نظر وزن کالاهایی که جابه‌جا می‌شوند، از طریق حمل و نقل دریایی و توسط کشتی‌ها صورت می‌گیرد.

حمل و نقل دریایی به دلیل پایین‌تر بودن هزینه‌ها با وجود وزن زیاد کالاهای جابه‌جا شده و نیز قابلیت جابه‌جایی کالا تا مسافت‌های دور دست، بر دیگر شیوه‌های حمل و نقل برتری دارد.

امروزه بیشتر مبادلات اقتصادی از طریق چه کشتی‌هایی انجام می‌شود؟

امروزه بیشتر مبادلات اقتصادی کشورها از طریق انواع کشتی‌های فله بر (که غلات، زغال، سنگ آهن، سیمان و ... حمل می‌کنند)، کشتی‌های کانتینری، کشتی‌های نفتکش و شناورهای تانکر حمل‌کننده گاز انجام می‌گیرد.

کشتی‌های بزرگ، کالاها را در بندرهای اصلی و بزرگ تخلیه می‌کنند. این کالاها توسط کشتی‌ها و شناورهای کوچک‌تر در بنادر فرعی کشورها توزیع می‌شوند.

برخی از مهم ترین بنادر جهان